

تفاسیر شیعی و تحولات تاریخی ایران

(سده‌های دهم و یازدهم هجری)

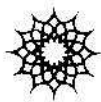
دکتر فروغ پارسا

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تهران، ۱۳۹۳

سرشناسه: پارسا، فروغ، ۱۳۳۸ -
عنوان و نام پدیدآور: تفاسیر شیعی و تحولات تاریخی ایران (سده‌های دهم و یازدهم هجری)، فروغ پارسا.
مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۴۲۶ ص.
فروست: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ ۴۵.
شابک: 978-964-426-709-3
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: نمایه.
یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۵۰] - ۴۷۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع: تفاسیر --- تاریخ
موضوع: تفاسیر شیعه --- تاریخ
موضوع: ایران -- تاریخ -- قرن ۱۰ - ۱۱ ق.
شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ی ک ۵۰۰ ۱۳۹۲ ۱۶۷ پ/۹۲ BP
رده بندی: ۲۹۷/۱۹
نماینده: ۳۳۳۴۸۶۳ ملی

تفاسیر شیعی تحولات تاریخی ایران

(سده‌های دهم و یازدهم هجری)

مؤلف: فروغ پارسا
ویراستار: علیرضا پارسا
ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیر نشر: ناصر زعفرانی
ناظر چاپ: مجید اسماعیلی زارع
اجرای جلد و نسخه‌پرر: فرزانه صادقی
آماده سازی: عرفان بهار دوست
حروف‌نگار و صفحه‌آرا: زینب جهانبان کفّاش
طراح روی جلد: عینا... آزموده
چاپ اول: ۱۳۹۳
تیراژ: ۵۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: الف‌دیر
ردیف انتشار: ۹۲-۴۵

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-709-3

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۷۰۹۳

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵-۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱-۳، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

فهرست مطالب

۱	درآمد
۷	مقدمه
۸	چیستی تفسیر
۸	معنای لغوی تفسیر
۹	معنای اصطلاحی تفسیر
۱۱	تاریخچه علم تفسیر
۱۳	روش‌ها و گرایش‌های تفسیری
۱۴	الف) تفسیر نقلی (تفسیر به مأثور)
۱۵	ب) تفسیر عقلی (اجتهادی)
۱۷	چیستی شیعه - شیعی
۱۷	معنای لغوی شیعه
۱۹	معنای اصطلاحی شیعه
۲۱	زیدیان
۲۱	اسماعیلیان
۲۲	شیعیان دوازده امامی
۲۲	تفاسیر شیعی

۲۵	بخش اول: دوران پیدایی و شکل‌گیری صفویان
۲۷	فصل اول: اوضاع سیاسی - تاریخی
۲۷	روزگار شاه اسماعیل یکم
۲۹	روزگار شاه طهماسب یکم
۳۰	روزگار شاه اسماعیل دوم و شاه محمد خدابنده
۳۲	فصل دوم: اوضاع فرهنگی - مذهبی
۳۲	تشیع پس از حکومت صفویان
۳۷	شاه اسماعیل یکم و مذهب تشیع
۳۹	طریقت صفوی و سلطنت صفویان
۴۵	سازمان و تشکیلات طریقت صفوی
۴۸	قزلباشان
۵۰	باورهای مذهبی و فرهنگی پارس‌ها
۵۷	شاه طهماسب یکم و مشروعیت سلطنت
۵۹	اوضاع مذهبی در دوران شاه اسماعیل دوم و شاه محمد خدابنده
۵۹	صفویان و مهاجرت علمای عاملی
۶۲	مکتب فکری فقیهان عاملی
۶۳	محقق کرکی
۶۶	کرکی و مهاجرت به ایران
۶۷	کرکی و نظریه مشروعیت صفویان
۶۸	کرکی و اقتدار فقیهان
۶۹	کرکی و ساختار نهاد دینی
۷۳	نامداران و طرف‌داران مکتب
۷۵	دیدگاه‌های نظری مکتب فقه‌ای عاملی

فهرست مطالب ز

فصل سوم: تفاسیر شیعی دوران پیدایی و شکل‌گیری صفویان.....	۸۱
تحفه الفتی فی تفسیر سوره هل اتی نوشته‌ی غیاث‌الدین منصور دشتکی.....	۸۳
خاستگاه اندیشه و مبانی فکری دشتکی.....	۸۴
مناصب و مقامات سیاسی دشتکی.....	۸۴
آثار.....	۸۶
مآله فی تفسیری دشتکی.....	۸۷
تفسیر الهی نوشته‌ی مولی کمال‌الدین الهی.....	۸۸
اساتید و آثار.....	۸۸
خاستگاه‌های اندیشه و مبانی فکری.....	۸۹
وفات.....	۹۰
تفسیر الهی.....	۹۱
تفسیر ترجمه الخواص نوشته‌ی مولی حسن زواره‌ای.....	۹۱
اساتید.....	۹۱
شاگردان.....	۹۲
آثار.....	۹۲
تفسیر ترجمه الخواص.....	۹۳
نمونه‌ای از نثر تفسیر زواری.....	۹۳
نسخ خطی و چاپی تفسیر زواری.....	۹۴
تفسیر منهج‌الصادقین نوشته‌ی مولی فتح‌الله کاشانی.....	۹۴
اساتید.....	۹۵
شاگردان.....	۹۶
آثار.....	۹۶
خاستگاه‌های اندیشه و مبانی فکری مولی فتح‌الله.....	۹۷
وفات.....	۹۸

ح تفاسیر شیعی و تحولات تاریخی ایران

۹۹.....	منهج الصادقین فی الزام المخالفین.....
۹۹.....	انگیزه‌ی تألیف تفسیر منهج الصادقین.....
۱۰۰.....	ساختار تفسیر منهج الصادقین.....
۱۰۲.....	ساختار تفسیر.....
۱۰۲.....	روش مناسبی تفسیر منهج.....
۱۰۵.....	دستگاه‌های فقهی.....
۱۰۷.....	دیدگاه‌های کلامی مولی فتح‌الله.....
۱۰۷.....	توحید.....
۱۰۸.....	نبوت.....
۱۰۹.....	عصمت.....
۱۰۹.....	امامت.....
۱۰۹.....	امامت علی(ع) و فرزنداناش.....
۱۱۱.....	انتظار ظهور مهدی و منجی عالم.....
۱۱۱.....	معاد.....
۱۱۲.....	شفاعت.....
۱۱۳.....	دیدن خداوند.....
۱۱۳.....	خلاصه منهج.....
۱۱۴.....	زبده التفاسیر.....
۱۱۵.....	ساختار کلی تفسیر.....
۱۱۶.....	تفسیر شاهی نوشته‌ی امیر ابوالفتح بن مخدوم عربشاهی.....
۱۱۷.....	اساتید.....
۱۱۷.....	وفات.....
۱۱۸.....	تفسیر شاهی.....
۱۱۸.....	انگیزه‌ی تألیف تفسیر شاهی.....

فهرست مطالب ط

۱۱۹.....	ساختار تفسیر شاهی
۱۲۰.....	رسائل شهید ثانی
۱۲۰.....	شهید ثانی
۱۲۱.....	اساتید
۱۲۳.....	آثار
۱۲۳.....	سنگ های اندیشه و مبانی فکری شهید ثانی
۱۲۴.....	شهادت
۱۲۴.....	رساله‌ی تفسیری شهید ثانی
۱۲۵.....	زبدہ البیان فی احکام القرآن نوشته‌ی مقدس اردبیلی
۱۲۶.....	اساتید
۱۲۷.....	آثار
۱۲۷.....	خاستگاه‌های اندیشه و مبانی فکری مقدس اردبیلی
۱۳۱.....	زبدہ البیان فی احکام القرآن
۱۳۲.....	انگیزه‌ی تألیف
۱۳۲.....	ساختار تفسیر
۱۳۳.....	روش‌شناسی تفسیر
۱۳۴.....	اسباب نزول
۱۳۵.....	تبیین ناسخ و منسوخ
۱۳۵.....	دیدگاه‌های کلامی
۱۳۶.....	توحید
۱۳۶.....	نبوت
۱۳۷.....	امامت
۱۳۸.....	معاد
۱۳۹.....	دیدگاه‌های فقهی

ی تفاسیر شیعی و تحولات تاریخی ایران

۱۴۰	عدم وجوب طهارت برای لمس قرآن
۱۴۱	عدم نجاست شراب
۱۴۲	حکم غسل جنابت در ماه رمضان
۱۴۲	کفایت غسل از وضو
۱۴۳	حکم مرتد فطری
۱۴۴	حکم امت امام جماعت
۱۴۴	بلند و آهسته قرائت کردن نمازها
۱۴۵	خمس مصفا آن
۱۵۰	حکم پوشش زنان
۱۵۱	نوحه خوانی و ادای گن زنه
۱۵۱	قضاوت زنان
۱۵۲	شهادت زنان

بخش دوم: دوران رشد و شکوفایی (۱۹۹۶-۱۴۰۳ هـ)

۱۵۵	فصل اول: اوضاع سیاسی- فرهنگی دوران شاه عباس
۱۵۵	الف) اوضاع سیاسی
۱۵۷	ب) اوضاع فرهنگی- مذهبی
۱۵۷	مبانی مشروعیت شاه عباس
۱۵۸	دیدگاه‌های مذهبی شاه عباس
۱۵۸	اهتمام به انجام فرائض دینی
۱۵۹	اهتمام به زیارت و آبادانی عتبات مقدسه
۱۵۹	تسامح درباره‌ی اقلیت‌های مذهبی
۱۶۰	عدم مخالفت با اهل تسنن

فهرست مطالب ک

۱۶۰.....	شاه عباس و نهاد دینی.....
۱۶۲.....	مکتب فلاسفه و حکما (مکتب اصفهان).....
۱۶۴.....	شیخ بهائی.....
۱۶۴.....	میرداماد.....
۱۶۵.....	میرزا یوسف.....
۱۶۶.....	میرزا یوسف.....
۱۶۶.....	ویژگی‌های فکر حکماان مکتب اصفهان.....
۱۶۷.....	عقل‌گرایی و خردمندی.....
۱۶۷.....	تلفیق فلسفه و دین.....
۱۶۸.....	گرایش‌های عرفانی و صوفیانه.....
۱۶۸.....	عدم تعصب در مخالفت با اهل تسنن.....
۱۶۸.....	تعارض با فقیهان ظاهرگرا.....
۱۷۰.....	فصل دوم: تفاسیر شیعی دوران شاه عباس
۱۷۱.....	تفسیر العروه الوثقی.....
۱۷۱.....	شیخ بهائی.....
۱۷۲.....	اساتید.....
۱۷۳.....	شاگردان.....
۱۷۳.....	آثار.....
۱۷۴.....	مناصب و مقامات.....
۱۷۵.....	آثار معماری و عمرانی.....
۱۷۵.....	وفات.....
۱۷۶.....	گرایش‌های عرفانی و صوفیانه‌ی شیخ بهائی.....
۱۷۹.....	میرداماد.....
۱۸۰.....	استادان.....

ل تفاسیر شیعی و تحولات تاریخی ایران

۱۸۰	شاگردان
۱۸۰	آثار
۱۸۱	وفات
۱۸۱	دیدگاه‌های فلسفی
۱۸۲	اصال ماهیت
۱۸۳	ووت دهری
۱۸۵	مراتب نظام بدع و عود
۱۸۷	میرداد و تفاسیر قرآن کریم
۱۸۸	تأویل و تفسیر قرآن کریم
۱۸۸	سدره المنتهی
۱۸۹	تفسیر آیهی امانت الهی
۱۹۱	تفسیر القرآن الکریم
۱۹۲	اساتید
۱۹۲	دوران ریاضت‌های نفسی و انزوا
۱۹۳	آثار
۱۹۳	خاستگاه‌های فکری و مبانی اندیشه
۱۹۵	مناصب و مقامات
۱۹۶	آثار تفسیری
۱۹۶	انگیزه‌ی تفسیر
۱۹۷	ساختار تفسیر
۱۹۷	فهم قرآن
۱۹۹	حقیقت و مجاز
۲۰۰	روش‌شناسی
۲۰۲	دیدگاه‌های فقهی

فهرست مطالب م

۲۰۴.....	دیدگاه‌های فلسفی.....
۲۰۵.....	اصالت وجود.....
۲۱۰.....	اشتراک معنوی و مراتب تشکیکی وجود.....
۲۱۲.....	حرکت جوهری.....
۲۱۶.....	دیدگاه‌های عرفانی.....
۲۲۱.....	دیدگاه‌های کلامی.....
۲۲۲.....	تو.....
۲۲۵.....	نبوت.....
۲۲۶.....	عصمت پیامبران.....
۲۲۷.....	معاد.....
۲۲۸.....	معاد جسمانی.....
۲۳۴.....	جاودانگی در آتش و خلاصی از آن.....
۲۳۷.....	دیدن خداوند.....
۲۳۸.....	ملاقات با خدا.....
۲۳۹.....	شفاعت.....

بخش سوم: دوران ثبات و آرامش صفویان..... ۲۴۲

فصل اول: اوضاع تاریخی- سیاسی..... ۲۴۳

شاه صفی (۱۰۳۸-۱۰۵۲ هـ)..... ۲۴۳

شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۷ هـ)..... ۲۴۵

شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵ هـ)..... ۲۴۶

فصل دوم: اوضاع فرهنگی - مذهبی..... ۲۴۸

مبانی مشروعیت پادشاهان..... ۲۴۸

ن تفاسیر شیعی و تحولات تاریخی ایران

- ۲۵۱..... دیدگاه‌های مذهبی پادشاهان این دوران
- ۲۵۱..... اهتمام به زیارت و آبادانی عتبات مقدسه
- ۲۵۱..... اهتمام به انجام فرایض دینی و مبارزه با مناهای شرعی
- ۲۵۲..... وضعیت اقلیت‌های دینی
- ۲۵۴..... مناسبت پادشاهان و نهاد دینی
- ۲۵۶..... آشناسی سیاسی، رشد و توسعه‌ی علمی
- ۲۵۷..... مکتب اخباری
- ۲۶۱..... محمد بن استرآبادی
- ۲۶۲..... اساتید
- ۲۶۲..... آثار
- ۲۶۲..... استرآبادی و مخالفت با جتهاد
- ۲۶۴..... استرآبادی و ظاهر قرآن و حدیث
- ۲۶۵..... استرآبادی و فلسفه
- ۲۶۵..... استرآبادی و اقتدار فقیهان
- ۲۶۶..... نامداران و طرفداران مکتب اخباری‌گری
- ۲۶۶..... فاضل تونی
- ۲۶۷..... شیخ حسین کرکی
- ۲۶۷..... خلیل قزوینی (۱۰۸۹-۱۰۰۱هـ)
- ۲۶۸..... محمد طاهر قمی
- ۲۶۹..... حرّ عاملی
- ۲۷۰..... علامه‌ی مجلسی
- ۲۷۲..... دیدگاه‌های نظری مکتب اخباری‌گری
- ۲۷۲..... مخالفت با اجتهاد و به‌کارگیری اصول فقه در استنباط حکم
- ۲۷۳..... مخالفت با تقلید

فهرست مطالب س

۲۷۳.....	جایز بودن تقلید از میّت.....
۲۷۴.....	لزوم کسب یقین در استنباط حکم.....
۲۷۴.....	اعتبار و صحت همه‌ی روایات شیعه.....
۲۷۵.....	عدم حجیت ظاهر قرآن در احکام.....
۲۷۵.....	مخالفات با اهل سنت و اقلیت‌های دینی.....
۲۷۷.....	رزه مناهای شرعی و فساد.....
۲۷۸.....	اعتقاد به واجب بودن نماز جمعه.....
۲۷۸.....	مخالفت با اهل سنت و اقلیت‌های دینی.....
۲۸۰.....	فصل سوم: تفاسیر شیعه در اثبات و آرامش صفویان
۲۸۱.....	تفسیر صافی.....
۲۸۲.....	اساتید.....
۲۸۳.....	آثار.....
۲۸۴.....	خاستگاه‌های اندیشه و مبانی فکری.....
۲۸۷.....	مناصب و مقامات دیوانی.....
۲۹۰.....	وفات.....
۲۹۰.....	الصابی فی تفسیر القرآن.....
۲۹۰.....	انگیزه تألیف تفسیر صافی.....
۲۹۱.....	ساختار تفسیر صافی.....
۲۹۴.....	روش‌شناسی تفسیر صافی.....
۲۹۶.....	نسخ در قرآن.....
۲۹۶.....	بیان اسباب نزول آیات.....
۲۹۷.....	حقیقت و مجاز در قرآن.....
۳۰۰.....	دیدگاه‌های فلسفی و عرفانی فیض.....
۳۰۷.....	دیدگاه‌های فقهی فیض.....

ع تفاسیر شیعی و تحولات تاریخی ایران

۳۰۹.....	دیدگاه‌های کلامی.....
۳۰۹.....	توحید.....
۳۱۱.....	نبوت.....
۳۱۵.....	امامت.....
۳۲۵.....	معاد.....
۳۲۷.....	در جسمانی.....
۳۲۹.....	ثواب و جنای عمل.....
۳۲۹.....	عدم بردانگ عذاب در آتش.....
۳۳۰.....	شفاعت.....
۳۳۱.....	دیدن خداوند.....
۳۳۵.....	مجمع البحرين و مطلع السیرین.....
۳۳۶.....	آثار.....
۳۳۶.....	وفات.....
۳۳۶.....	مجمع البحرين.....
۳۳۷.....	انگیزه نگارش کتاب.....
۳۳۸.....	ساختار کلی.....
۳۳۹.....	تفسیر آیات.....
۳۳۹.....	بیان نکات فقهی.....
۳۴۰.....	امامت.....
۳۴۰.....	البرهان فی تفسیر القرآن.....
۳۴۱.....	اساتید.....
۳۴۱.....	آثار.....
۳۴۲.....	خاستگاه‌های اندیشه و رویکردهای فکری.....
۳۴۳.....	مناصب و مقامات دیوانی و قضایی.....

فهرست مطالب ف

۳۴۴	وفات.....
۳۴۴	تفسیر برهان.....
۳۴۴	انگیزه‌ی تألیف.....
۳۴۵	روش‌شناسی تفسیر البرهان فی تفسیر القرآن.....
۳۴۶	ساختار کلی.....
۳۵۰	تفسیر بر الثقلین.....
۳۵۱	مبانی فکری و خاستگاه اندیشه‌ی حویزی.....
۳۵۵	فهرست منابع.....
۳۷۹	فهرست مقالات.....
۳۹۳	فهرست اسامی.....

درآمد

سده‌ی دهم و یازدهم هجری در تاریخ شیعه اهمیت ویژه‌ای دارد. این بازه‌ی زمانی مقارن با پیدایی مهم‌ترین و تأثیرگذارترین حکومت شیعی در سرزمین ایران است. در سده‌ی دهم هجری، صفویان توانستند حکومت مقتدري بنیان گذارند و تشیع را مذهب رسمی آن گردانند. اقتدار سیاسی این حکومت در طی حدود ۲۵۰ سال باعث گسترش و زاینش این مذهب در ابعاد مختلف و تحقق شوکت تشیع پس از یک دوره‌ی طولانی و تیره گردید.

در طی تاریخ می‌توان به لحاظ شیعی به دلیل نگرش خاصی که نسبت به خلافت اسلامی داشت همواره فرقه‌ای معارض با حاکمیت وقت به شمار می‌آمده است. در واقع به دلیل اعتقاد به خلافت بلا فصل علی بن ابی طالب (ع)، شیعیان هم‌ه‌ی خلفا و کارگزاران سرزمین‌های اسلامی را غصب حکومت علی (ع) می‌دانستند و در عمل به همین دلیل از صحنه‌های قدرت سیاسی به‌دور بودند. حاکمان نیز همواره شیعیان را مورد شدیدترین شکنجه و آزار قرار می‌دادند.

در این میان، از حدود سده‌ی سوم هجری بدین سو، برخی سرقه‌های شیعی به‌طور پراکنده در سرزمین‌های اسلامی توانستند به قدرت برسند. دیان از حدود سال ۲۵۰ هـ در طبرستان، دیلمان و گیلان به حاکمیت رسیدند و فاطمیه نیز از ۲۹۲ هـ حدود ۲ سده در شمال آفریقا و مصر حکومت کردند. اما نخستین دولت شیعی در عرصه‌ی حکومت، دولت بوئیان در سده‌ی چهارم هجری بود که پس از چیرگی بر خلیفه‌ی عباسی و استقرار در بغداد، دولت نسبتاً مقتدري در نواحی ایران و عراق و

ماوراءالنهر (۳۲۰-۴۴۷ هـ) تشکیل داد. پادشاهان آل بویه شیعه بودند و برای اعتلا و رواج این مذهب در سرزمین‌های مختلف اسلامی گام‌های ارزنده‌ای برداشتند. پس از سبطیه‌ی ترکان سنی مذهب غزنوی (۳۴۴-۵۸۳ هـ) و سلجوقی (۴۲۹-۵۵۲ هـ) بر سنیان اسلامی، بار دیگر تنگناهایی برای تشیع و گسترش آن پدید آمد. با حمایت مغول که به مذهب خاصی تعصب نداشتند و رویکردی متساهلانه نسبت به همه‌ی فرق داشتند، شیعیان فرصتی دیگر برای نزدیک شدن به مراکز قدرت پیدا کردند. پس از سقوط بغداد به دست مغولان (۶۵۶ هـ) تا پیدایی صفویان (۹۰۷ هـ)، خاندان‌های محلی در نواحی مختلف ایران به حاکمیت رسیدند که برخی از آنها مانند سربداران تمایلات شیعی داشتند.

در واقع، صفویان در آسیای میانه، دهم پس از یک دوره جنگ‌های متهورانه حکومتی را بنیان گذاشتند که به آنها توانست با حکومت‌های مقتدری چون امپراطوری عثمانی هم‌اوردی کند. صفویان موفق شدند مرزهای ایران را به حدود سرزمین ایران بزرگ در دوره‌ی ساسانیان برسانند و با از بین بردن حکومت‌های ملوک‌الطوایفی حکومت متحد و یکپارچه‌ای در سرسبز ایران نشان گذارند.

همان گونه که برخی صفویه شناسان نشان داده‌اند، امروزی می‌توان ادعا کرد رسمیت و گسترش مذهب تشیع نه تنها شعار، بلکه عنصر مقوم حکومت صفویان بوده است. به همین دلیل، پادشاهان صفوی دلبستگی عمیقی به تبلیغ رواج مذهب شیعه داشتند و از هیچ گونه حمایت مادی و معنوی برای آن دریغ نمی‌کردند. این حمایت‌ها زمینه‌ساز پیدایی ساختار مستحکمی برای نهاد دینی گردید که به نوبه خود نظام اندیشه‌ای و همچنین اندیشمندان شیعی را گسترش و پرورش می‌داد. از سوی

دیگر تضارب آراء و تکاپوهای فکری در این دوران مکاتب و مدارس مختلفی را در بین عالمان شیعی به وجود آورد که، به فراخور، آثار فرهنگی ویژه‌ای را پدید آوردند. در شمار حرکت‌های مبارک دانشمندان شیعی این دوران، توجه به قرآن کریم و تدوین کتاب‌ها و رساله‌های تفسیری است. در واقع، بسیاری از دانشمندان این دوران تلاش کردند دیدگاه‌های علمی خود درباره‌ی قرآن را به صورتی به رشته‌ی تحریر در آورند. این تفسیرها گاهی شامل همه‌ی قرآن و در مجلدات متعدد نگاشته می‌شد و در برخی موارد چند دوره و حتی چند آیه‌ی قرآن را در بر داشت.

بررسی این رساله‌ها می‌تواند علاوه بر سنت‌های عام تفسیری شیعه، مکاتب فکری مفسران نیز در رویکرد تفسیری آنها دخالت داشته است. می‌توان در هر دوره الگوواره‌ی^۱ فکری غالبی را مشاهده کرد. دانشمندان سعی کرده‌اند از آن تبعیت کنند و فعالیت‌های فکری خودشان را در آن الگوواره‌ی بالاریزی کنند. این الگوواره تا حدودی از اوضاع سیاسی و نیز اقتدار فکری برخی دانشمندان آن دوره تأثیر پذیرفته است.

در واقع، فعالیت‌های فکری عالمان شیعی در بافتی تاریخی و اجتماعی این پژوهش در سه مکتب فقیهان اصول‌گرا، مکتب عالمان حکمت‌گرا و مکتب عالمان اخباری قابل طبقه‌بندی است. از سوی دیگر، بررسی تحولات تاریخی دوره‌های ۱۰ و ۱۱ هجری نشان می‌دهد سه دوره‌ی تقریباً متمایز در این بازه قابل تشخیص است. ویژگی‌های سیاسی- فرهنگی متفاوتی بر آن حاکم است. با اندکی تسامح، می‌توان به این نتیجه رسید که در هر یک از این سه دوره یکی از مکاتب فکری یاد شده غالب و حاکم

۱. این واژه در این جستار برابر و هم معنای واژه‌ی «پارادایم» به کار گرفته شده است.

۴ تفاسیر شیعی و تحولات تاریخی ایران

بوده است.

با این تفصیل، جستار حاضر تفاسیر شیعی سده‌های ۱۰ و ۱۱ هجری را در قالب سه دوره بر اساس تحولات تاریخی هر یک از این دوره‌ها معرفی می‌کند. در هر دوره، یک اثر تفسیری شاخص وجود داشته است که ویژگی‌های الگوواره‌ی غالب آن دوره نشان می‌دهد و تفاسیر دیگر تقریباً از آن تأثیر پذیرفته‌اند. روی هم رفته، یک مقوله و سه بخش این جستار را سامان داده است.

مقدمه شامل کلیات و تعاریف است.

بخش اول: «دوران پیدایی و شکل‌گیری صفویان (۹۰۷-۹۹۶ هـ)» در سه فصل:

فصل اول: شرایط سیاسی-تاریخی دوران

فصل دوم: اوضاع فرهنگی-مذهبی دوران

فصل سوم: تفاسیر شیعی

بخش دوم: «دوران رشد و شکوفایی صفویان (۹۹۶-۱۰۳۸ هـ)» در دو فصل:

فصل اول: شرایط سیاسی-فرهنگی دوران

فصل دوم: تفاسیر شیعی

بخش سوم: «دوران آرامش و تثبیت صفویان (۱۰۳۸-۱۱۰۱ هـ)» در سه فصل:

فصل اول: شرایط سیاسی-تاریخی دوران

فصل دوم: اوضاع فرهنگی-مذهبی دوران

فصل سوم: تفاسیر شیعی

پیش از این، آثار مختلفی در معرفی تفاسیر شیعی نگاشته شده که دستمایه‌ی ارزشمندی برای این جستار به شمار می‌آیند. با این همه، در این پژوهش تلاش بر

این است که از منظری تاریخی ارتباط بین مسائل فرهنگی و سیاسی، و چگونگی تعامل نهاد دینی با نهاد حکومت، و همچنین چگونگی تأثیر این مقولات در تحول اندیشه‌های دینی تبیین گردد. این تحولات احتمالاً به نوبه‌ی خود در رویکردهای تفسیر، این دوران که موضوع این پژوهش است مؤثر بوده است. در معرفی تفاسیر شیعیان این دوران، اهمیت مسأله امامت به مثابه کلیدی ترین مسأله کلامی - فرقه‌ای شیعیان بخوبی نشان داده شده است. در واقع تفسیر برخی آیات از جمله آیه ولایت و آیه تطهیر در تأیید امامت و ولایت علی (ع) و فرزندان ایشان از ویژگی‌های تفاسیر شیعی است که در تعامل تفاسیر این دوران کاملاً رواج دارد. در این پژوهش تفاسیر زبده‌البیان، تفسیر القرآن کریم، تفسیر صافی به ترتیب به مثابه شاخص‌ترین تفاسیر در مکتب فقیهان، مکتب عالمان حدیث گرا و مکتب عالمان اخباری معرفی شده‌اند. بیان دیدگاه‌های کلامی، فقهی و عرفانی این سه مکتب، تفاوت دیدگاه‌های این سه مکتب در تفسیر قرآن را به خوبی نشان می‌دهد.

گستره‌ی مباحث و تنوع موضوعات این پژوهش به نوبه‌ای است که نگارنده قبلاً از فقدان بضاعت علمی درخور آن پوزش می‌طلبد، و این صاحب‌نظران برای ارائه‌ی نقد و نظر در تکمیل مطالب یاری می‌جوید. همچنین از انتشار این پژوهشگاه علوم انسانی، به ویژه مدیریت محترم آن، آقای ناصر زعفرانچی و ویرستان محترم آقای پلاسید که انتشار این اثر را با دقت و توجه زیاد به انجام رساندن این مجسمانه سپاسگزاری می‌کند.

فروغ پارسا

مهر ۱۳۹۲